

Vincze Ferenc

A késő modern poétika jellegzetességei Dsida Jenő költészetében

„Szegény Erdély! Szegény irodalom!
Nyakába kötve irdatlan kolonca!”

Dsida Jenő: *Tarka-barka strófák*

Lezártnak tekintett életművek újraolvasása esetén szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy az olvasói és értelmezői magatartásformákat gyakran meghatározzák azok az előítéletszerűen tételeződő megközelítésmódok, melyek az évek során az életmű értelmezésére, kanonizálására, irodalomtörténeti elhelyezésére tettek kísérletet. Hadd idézzem itt kissé hosszabban Füzi László Németh László regényei újraolvasásának kapcsán tett megállapításait, melyek úgy vélem Dsida Jenő költészetének 21. századbeli elemzésekor is megállják helyüket: *„Azt viszont feltehetően teljesen joggal feltételezhetjük, hogy a szépírói munkák addig élnek az olvasók tudatában, amíg az olvasók az egyes művek gondolati kérdéseit a maguk gondolkodásával, gondolati dilemmáival kapcsolatba tudják hozni. Ha ez a kapcsolódás eltűnik, akkor a valamikori élő mű történeti-irodalomtörténeti jelenséggé alakul át, ami nem azt jelenti, hogy ekkortól már nem lesznek olvasói, hanem azt, hogy olvasói történeti-irodalomtörténeti jelenségként szeretnék megismerni, s olvastakor már nem szembesítik a maguk kérdéseit a mű kérdéseivel. Az irodalomtörténetben élő művek ugyanakkor át is lényegülhetnek ismét sokakat érdeklő-érintő munkákká, ha nem így lenne, akkor nem találnánk magyarázatot arra, hogy miért és miképpen következhet be egy-egy író reneszánsza, újbóli felfedezése.”*¹ Dsida költészetének értékelése az elmúlt évtizedekben többször is megtörtént, hol több, hol kevesebb sikerrel. A költő korai halálát követő második világháború, majd a mind Magyarországon, mind Romániában bekövetkező hatalomváltás nem kedvezett annak, hogy e költészet irodalomtörténeti értelmezése és a kánonban való elhelyezése megtörténjen. 1945-öt követően Dsida szövegei – elsősorban talán vallásos témájuk miatt – nem kerülhették el a peremre szorulást, hiszen a kommunizmus ateista világszemlélete nem tűrte az ilyen és ehhez hasonló költészet tárgyalását. A kolozsvári *Utunkban* lezajlott vita (1956–1957) jól mutatja, hogy az ötvenes évek kultúrpolitikája mennyire idegenkedett attól, hogy újra a „haladó hagyományok” közé emelje Dsidát. Klerikálisnak, a Markovits Rodionnal folytatott vitája miatt zsidóellenesnek – tehát egyértelműen jobboldali „elhajlónak” kísérelték meg feltüntetni, s csak Panek Zoltán, Szócs István, Páskándi Géza és Földes László értékelő írásai adtak lehetőséget arra, hogy Dsida költészetét mégsem utasították el teljes mértékben.² A vita mindenestre hozzájárult ahhoz, hogy a későbbiekben a figyelem ráirányuljon Dsida költészetének vallásos jellegére, s ezzel egy időben a vele foglalkozó szövegek azt is megkísérelték kimutatni, hogy a két világháború között megjelenő transzszilvanizmus világképe és eszmerendszere is

1 Füzi László, *Mégis: hogyan olvassuk Németh László regényeit?*, in Füzi László, *A középpont hiánya*, Kalligram, Budapest, 2008, 142.

2 Erről bővebben: Vincze Ferenc, *Ideológia és rekanonizáció. Az 1956–57-es Dsida-vita diskurzus és retorikája*, Forrás, 2007/5.

hatással volt a költőre. Főként ezeknek a megközelítésmódoknak köszönhetően Dsidának jól kijelölt helye van a magyar irodalom történetében, azonban úgy vélem, hogy költészete más szempontok, kérdések alapján is értelmezhető, melyek esetleg Dsida lírájának más vetületeire is rámutathatnak. Balázs Imre József az erdélyi magyar irodalom avantgárd jelenségeit tárgyaló kötetében – amellet, hogy felhívja a figyelmet Dsida életében nem publikált avantgárd versekre – Láng Gusztáv monográfiáját idézve hangsúlyozza, hogy az a „szociális töltet vagy néhány toposz, amelyeket a monográfia expresszionistaként jellemez, a századelős modernség versvilágában is jelen van, a Dsida-költészetből pedig javarészt hiányoznak a deszemiótizáló eljárások, illetőleg az énszemlélet olyan sajátosságai, amelyek az avantgárd-korpusz centrumához közelítenének. Kétségtelen azonban, hogy Dsida költészete még számos meglepetést tartogathat az utómodernség kontextusában vizsgálva.”³ Erre a jelenségre mutat rá már Szilveszter László Szilárd is, aki a késő modernség tendenciáit vizsgálja a költő szövegeiben: „A húszas-harmincas évek Dsida-költészetében azonban érzékelhető egy olyan – leginkább talán a korabeli József Attila- vagy Szabó Lőrinc-versekkel összehasonlítható – stilisztikai-poétikai szemléletmód is, amely bár egyértelműen kifejezi kételkedését a modern, karteziánus gondolkodás optimizmusát illetően, az egyén transzcendencia-élményét mégis alárendeli a tragikum, az értékhiány és az identitásválság tapasztalatának. Ebben a kontextusban pedig a költészet közösségi szerepének a megkérdőjelezése mellett a szerző és (vers)szöveg, alkotó és nyelv klasszikus viszonyának az átalakulása is kifejezésre jut.”⁴

Megfontolva a fentebb idézett két irodalomtörténész Dsida költészetére vonatkozó megállapításait és felvetéseit, e költészet újraolvasására teszek kísérletet, arra, hogy az eddigi, már előítéletként működő értelmezésektől részben eltekintve a kortárs horizont figyelembevételével értelmezsem a szövegeket. Az ötvenes évek végétől Dsida Jenő verseinek több válogatása is megjelent, ezekből Csiszér Lajos szerkesztette *Légy már legenda*⁵ című kötet tekinthető a legteljesebbnek, melyben külön klubba rendezve szerepelnek a költő életében megjelent, ám a kötetekből kihagyott versek. Fontosnak tartom leszögezni, hogy írásomban azokkal a Dsida-szövegekkel kívánok foglalkozni, melyek 1938-ig kötetben megjelentek, így a halála után napvilágot látott válogatásokat figyelmen kívül hagyom. A három kötet (*Leselkedő magány*,⁶ *Nagycsütörtök*⁷, *Angyalok citeráján*⁸) költeményeit fogom vizsgálni, figyelembe véve ugyanakkor azokat az irodalmi tendenciákat és lehetőségeket, melyek hatással, befolyással bírhattak Dsida Jenő költészetére.

A *Leselkedő magány* című kötet harmadik versében⁹ (*Túl a formán*) tematizálódik már a létezés titokzatossága, majd megismerésének szándéka és ennek nehézsége. A világ a már ismert szavakból nem felépíthető, nem leképezhető, hiszen azok kiüresedtek, jelentésük megváltozott. A nyelv által hajdan leképezhető világ képe körvonalazódik, és itt egyszerre

3 Balázs Imre József, *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006, 10.

4 Szilveszter László Szilárd, *Késő modern tendenciák Dsida Jenő verseiben*, Erdélyi Múzeum, 2008/3–4., 66.

5 Dsida Jenő, *Légy már legenda. Összes verse és műfordítása*, szerk. Csiszér Lajos, Püski, Budapest, 1997.

6 Uő., *Leselkedő magány*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részv.-Társaság Kiadása, Cluj-Kolozsvár, 1928.

7 Uő., *Nagycsütörtök. Verseik*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1933.

8 Uő., *Angyalok citeráján*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1938.

9 „Nevükön szeretném nevezni őket / ilyenkor alkonyatkor. / Kinyúl értem bizonytalan szavuk, / megölel lát-hatatlan karjuk / s úgy ringok el a titkok titkán, / mint az anyám ölen.” Uő., *Leselkedő...*, i. m., 14.

válik kérdésessé a világ megismerhetősége, másfelől a nyelv erre való képessége.¹⁰ A cél a létezés értelmének és titkának megtapasztalása, ami később az *Összefont tenyérrel* című versben is megjelenik,¹¹ és a cél keresése, a megismerés lehetőségének felismerése összefonódik az úttal, az elindulással, mely az életmű egyik legkiemelkedőbb alkotásában, a *Nagycsütörtökben* is visszatér.¹² E két motívum összekapcsolódása nem csupán az első vagy második kötetben jelentkezik, hanem az utolsó, már posztumusz kötetben is felbukkan – rejtett kérdésként kutatja a létezésből fakadó válaszokat:

„Gyúl-e bennem erő szertecibálni e
vadgubancu hinár sanda sövényeit
s meglengetni szabad karom?”

A *Harminc év közelében* című versében a keresés szorosan fűződik a szabadság képzetéhez is, ami – mint majd magára a létre és a költőre, mint a világban elfoglalt pozícióra tett reflexiókban is megjelenik – a bezártság ellenpontozásaként is értelmezhető. Hasonlóképpen kerül egymás mellé a megismerés és a szabadság, a végtelenség érzete a *Hulló hajszálak elégiájában* is.¹³ A lét tehát Dsida legtöbb versében valamiképpen a titokzatozással fonódik össze, s ennek megismerése nem csupán titok-volta miatt tűnik lehetetlennek, hanem azért is, mivel jellegéből adódón határai kijelölhetetlenek. A titokként és végtelenségként tétéleződő lét képzetéhez minduntalan a transzcendencia élménye társul, melyben mintha összefutnának a végtelenség szerttartó szálai, s mely mintha lényegéből fakadóan magának a titoknak a megoldását is jelentené. A transzcendencia felé való fordulás, a világ megismerhetetlenségének tudomásul vétele egyúttal arra is utal, hogy az egyén nem képes megragadni a világot, mely már nem azonos korábbi – az én által elképzelt – önmagával, s így maga az individuum világ általi meghatározottsága is megkérdőjeleződik. „A világgal azonosulás expresszionista gesztusának egyik feltétele (ha nem alapfeltétele) a hit a költészet megismerő erejében. Köznapián szólva: azonosulni csak azzal a világgal lehet, amely maga is azonos önmagával, s azonosságának titkait testvéri otthonossággal tárja a költő elé. A megismerés azonban a fiatal Dsida számára – mint a motívumot *ars poetica-érvénnyel* feldolgozó Túl a formán mutatja – drámába, sőt emberi-művészi kudarcba torkolló erőfeszítés.”¹⁴ Láng Gusztáv megállapítása ugyan elsősorban Dsida expresszionista lírájából indul ki, ugyanakkor felismerhetőek már azon jelenségek, melyek továbbmutatnak, és a késő modern költészetben bekövetkező változásokra hívják fel a figyelmet. A fentebb említett szövegek tekintetében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy már a *Leselkedő magány* kötetben megjelenik a világ megismerésében és a költészet erejébe vetett hitben való kételkedés motívuma, mely a lírai én egységes identitásának megkérdőjelezéséhez vezet a továbbiakban.

10 Vö.: „A nyelv általi identitáskeresés válsága, valamint a költészet kifejezőerejébe vetett hit megkérdőjelezése viszont ezekben a lírai alkotásokban a modern gondolkodásmód érvényességében való kételkedéshez is elvezethet.” Szilveszter, i. m., 68.

11 „Eget kémelek néma fellegrésen / és szűnyoghaként körülzummolyog / ravasz talányom: célom, születésem.” Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 14.

12 „Testem törött volt és nehéz a lelkem, / mint ki sötétben titkos útnak indult, / végzetes földön csillagok szavára” Dsida, *Nagycsütörtök*, i. m., 28.

13 „a messzeségen, mindenségen, / amerre végtelenbe tágult / szellemem zúgva végigszágul / és seprő hajam sűrű hossza, / a csillagokat csiklandozza.” Dsida, *Angyalok...*, i. m., 61.

14 Láng Gusztáv, *Vers és válság* (Jegyzetek a fiatal Dsida expresszionizmusáról), in Uő., *A lázadás közjátéka*, Savaria University Press, Szombathely, 1996, 16–17.

A *Megint csupa kérdés* című szövegben a kérdésfeltevés retorikai jellegéből adódóan egyszerre bukkan fel a megismerés igénye, s emellett rákérdezettként a lét milyensége is.¹⁵ Az emberi lét értelmel megélése körvonalazódik, s egyúttal a rendelt sors elfogadásának elutasítása. A szöveg retorikája viszont a megoldás lehetőségét is felkínálja: a szembenézést, a kérdezés általi megismerés lehetőségét, ami feltárhatja az értelmetlenség titkát. Nem csupán a másik emberrel, a múlttal való kapcsolat rendezése jelenti a problémát, a költemény végén az önmagába néző és önmagát megismerő ember képe is megjelenik. Dsida költészetében több helyen bukkanhatunk olyan szövegekre, melyek az ún. önmegszólító verstípust példazzák. E lírában ez eleinte az általánosságban feltett kérdéssel kezdődik, később a többes számú – közösségi identitást – feltételező megfogalmazásban folytatódik, mígnem eljut a lírai én az önmegszólításhoz. Ebben a folyamatban annak lehetünk tanúi, ahogyan ez a mód „*a válsággal küzdve, okai után kutatva, mintegy tárgyiasítva, elvonatkoztatva, szemléli a személyiséget, mintegy kívülről és felülről.*”¹⁶

A kérdezés és szembenézés nélkül megtapasztalhatatlan jelen képe, melyben homályosak az okok és következmények, többször is felbukkan, mint például a *Visszatért lovagok*¹⁷ vagy a *Kacagnak a hitetlenek*¹⁸ című versekben, és ezekben expliciten nyilvánul meg a nemlátás problémája, ami a fel- és megismerés elmaradására utal. A jelen nem látása hangsúlyozódik itt, és ezzel szemben – hol kimondva, hol kimondatlanul – létrejön a múltnak azon képe, mely akadályozza a létezés pillanatnyi megismerését. Ezt a tételt erősíti a *Visszatért lovagok* című vers helytelenül feltett, múltból származó kérdése is: „*Vajjon megölik ma a sárkányt?*”, melynek folyamatos sulykolása a múlttól való elszakadás nehézségére is rámutat. A lét megtapasztalása felé vezető úton az első feladat a helyes kérdés megtalálása, hiszen az idejemúlt, értelmetlen kérdések csupán tévútra vezetnek. A megismerő látás révén viszont egy olyan valóság körvonalaí válnak láthatóvá, mely csupa romokból, csontvázakból áll,¹⁹ és ez a világ csak darabjaiban, összetörtségében vagy éppen örültségében tűnik megragadhatónak.²⁰ Ezen világ megtapasztalása révén jut el a lírai én ahhoz a minden fölött álló, kétségbeesett kijelentéshez, mely a *Valami eltörtött* című vers utolsó stórfájában jelenik meg.²¹ A széteső világ, a lét értelmét nem ismerő és nem is kereső emberek, akik előrehaladni, továbblépni nem kívánnak, szülik meg a teljes elidegenedést mindettől, mely létrehozza a magány az egész első kötetet megbélyegző²² érzetét. Mindez a további kötetekben is erőteljesen megjelenik, ahol a magány

15 „*Miért döngetünk véres ököllel, eszeveszetten / olyan kapút, melynek csak egyik pántja / sok ezer fekete mérföld? / Téli estéken keservesen énekelve, / őseink és dédunokáink hajából / miért fonjuk az élet hosszú köteleit? / Miért fájuk fel egymást / akkor is, ha nem vagyunk éhesek / s miért pattan fel göggel a gerincünk, / ha végigütnek rajtunk?*” Uo., 15.

16 Németh G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról*, in Uő., *Mű és személyiség*, Magvető, Bp., 1970, 630.

17 „*Iszonyú az élet sötétsége / hatszáz évből visszatért lovagoknak. / Egy lépést se látunk előre / s a jelent se látjuk, / egymást se látjuk*” Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 16.

18 „*A halálos, dermedt rémületbe / csak a hitetlen vakok röheje csattan: / Semmit se látunk, semmit se látunk, megőrültetek!*” Uo., 21.

19 „*Micsoda romok fölött megyek! / Füstölgő tanyák, / nyikorgó csontváz-karok / mutatják a hajnalodó utat.*” (A fekete köpeny alatt) Uo., 27.

20 „*mikor emberek megörülnek, / mikor a tükrök összetörnek.*” (A tükör) Uo., 33.

21 „*Valahol valami eltörtött, / valahol valami nincsen rendjén. / ...Künn a határban Kain zokog / a holt Ábel fölött.*” Uo., 37.

22 „*Lakodalom van valahol az ezredik házban, / a nagy ucca végén. Oda mentek, / mindenki oda ment, az egész világ. // Engem itt feledtek.*” (Itt feledtek) Uo., 63.

a hontalanság, a világban-nem-otthon-levés érzetével párosul.²³ A magány, az egyedül maradás felismerése viszont nemcsak egy érzés, egy pillanatnyi hangulat, hanem annak a ténynek a belátása is, hogy a világ mellett az emberi közösségek egysége is megbomlott, egészében felfoghatatlanná váltak, s csupán az egyes ember, az Én megismerése maradt lehetőségként. Amellett, hogy a fentebb tárgyalt szövegek esetén tetten érhető már az önmegszólító verstípus megjelenése Dsida költészetében, érdemes arra is figyelni, hogy a kérdésben – minden kudarc dacára – ott rejtőzik a közösséghez, tehát az emberekhez való odafordulás gesztusa. Szabó Lőrinc és József Attila húszas-harmincas évekbeli szövegeit és ezek újdonságait elemezve Kulcsár-Szabó Zoltán így fogalmaz: „a nyelvi hagyomány iránti újfajta beállítódás már nem egyszerű értékmegőrzés (klasszikus modernség) és nem is az elutasítás attitűdjén nyugszik (avantgarde), hanem a megértés és a kommunikáció kezdeményezésén.”²⁴ Ezen megértés és közlés utáni vágy érzékelhető e költészetben, melyben a széttartó és darabjaira hullott világ ellenére és ellenpontjaként mégis minduntalan felbukkan az egység ábrándja, ami legtöbb esetben a transzcendenciához kötődik. Ugyanakkor ennek a transzcendens világnak az áhítását és feltételezését nem csupán az istenhit explicit megnyilvánulásaként értelmezhetjük, hanem egy olyan utópikus, harmonikus egység tételezéseként, mely egyedülként biztosíthatja a magára maradott Ént az Egész létezéséről.²⁵

A kietlenségére, szétbomlottságára való reflektálás mellett a költő pozíciója és rendeltetése is körvonalazódik.²⁶ A költő világa „kiterített” lap, ott szembesül önmagával, és létéhez a *Lámpa körül* című versben a bezártság érzete társul:

„Mozdul a lélek, repes lomhán
kripta-homályú szűk szobában
és dong és dong a lámpa körül,
mint egy halódó őszi légy.”²⁷

Ugyanez a bezártság jelenik meg később is az *Angyalok citeráján* című kötete *Búcsú az elitétlétől* versében, ahol szinte már kegyetlenné, önmarcangolóvá válik az önreflexió.²⁸ A költői identitás meghatározásában egyszerre bukkan fel a titokzatosság, melyet a végtelennel párosítottunk, és a bezártság, melynek okozója a külső világról összegyűjtött tapasztalatok összessége. A végtelenség és a bezártság kettősségében és a belőlük fakadó feszültségben definiálható a költői pozíció, melynek – kijelölése mellett – fel-

23 „Bénán hanyatlik a kéz, / széttapogat tehetetlen: / élni ma itt lehetetlen, / meg kell halni ma itt, / halni e földi avarban, hol léptekkel, kopogókkal, / lekopott rongy-lobogókkal / kullog az emberi hit.” (*Harum dierum carmina*) Uo., 62.

24 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Dialogicitás és a kifejezés integritása*, in *Újraolvasó*. Tanulmányok Szabó Lőrincről, szerk. Kabdebó Lóránt, Menyhért Anna, Anonymus, Bp., 1997, 81.

25 Vö. „Estenkint gomolyos, városnyi felhők / tömbjén kell komoran s fázón keresztül / fulladnod, mielőtt a csillagok zord, / nyirkos tüzeihez fölér a kezéd.” (*Országos eső*); „hullatag levelek, mérföld-magasra / nyúló rengetegek nyirkos szagában / alszom. Ágak alatt, nyitott ajakkal... / ...Míg testvéreim, az égszinruhájú / angyalok repeső, vidám csapatja / messze – fönt – nevémet kiáltja s elszáll...” (*Mélyen*) Dsida, *Nagycsüttörtök*, i. m., 28., 49.

26 „Rendeltetésem még titok. / Járom a kiterített lapon, / a világ mezeje szélén” (*Árnyékok*) Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 18.

27 Uo., 59.

28 „Mit vétettél, hogy ez jutott neked, / négy fal között egy rokkant, recsegő szék, / egy tintafoltos asztal négy fiókkal, / toll, kalamáris, szanaszét dobált / papírlapok: bús gond és gondolat?” Dsida, *Angyalok...* i. m., 101.

számolására is kísérlet történik szintén a posztumusz kötet *Hálóing nélkül*²⁹ című költeményében, ahol minden póz, szerep, betöltött funkció mellékessé válik az emberrel, azaz az identitás lehetőségével szemben, mely megadhatná a vágyott harmóniát, azaz az (transzcendenshez köthető) Egész képzetét. Az önmeghatározásért folytatott küzdelem Szabó Lőrinc *Te meg a világ* kötet verseiben megjelenő harchoz hasonlíthatók, melyet Kabdebó Lóránt így jellemez: „A költő versében a környezete börtönléte által meghatározottan akcióba lépő ember harcát éli át önmaga meghatározásáért. A történelem helyett a történetet figyeli, amelyben a létező önmaga viszonylatait tudatosítja, beteljesítve önmaga megvalósításával önmaga pusztulását.”³⁰ Dsida esetében annak a tapasztalatnak a felmutatását láthatjuk, mely szerint lehetetlen az identitás létrehozása, ugyanakkor mégis kísérlet történik a meghatározásra. Az viszont, hogy az önazonosságot alkotó elemek működése és így létezésük³¹ ennyire elbizonytalanodott, szoros összefüggésben áll e líra költészeti képével is. A költészet is a széttöredezettség állapotában található, részekben él, és nem tud Egésszé összeállni: „...Hirtelen megrezzen a tollam, eltört / versszakok rúti romjai közt botorkál.”³² – írja a *Kettőtört óda a szerelemhez* című versében Dsida. A költészet ennek ellenére viszont az egyetlen olyan lehetőségként bukkan fel, mely a lét megismerésének az eszköze lehet, ahogyan ez már a *Leselkedő magány* kötet *Túl a formán* című versében is megjelent. Ennek tudásához azonban a megszólalás mikéntjének bizonytalansága keveredik:

„S míg csillagok kezdenek pislákolni,
töprengünk az eljövő felől:
hogyan kellene megszólalni?
S mindent elülről kezdeni?”

És itt emlékezzünk arra, amit léttel kapcsolatban már említettünk: a helyes kérdések felismerése és feltevése vezethet el a létezés megismeréséhez; és emlékezzünk arra a tapasztalatra, ami a továbblépni nem akaró embertársak létállapotára vonatkozik, hiszen mindez vezet ahhoz a saját költészetére vonatkozó, önreflexív felismeréshez is, mely a *Meredtszemű ősz* című versben jelenik meg,³³ ahol a „sok furcsa vers” kifejezés megelőlegezi az *Ősz a sétatéren* költemény következő sorait:

29 „se lapok munkatársa nem vagyok, se kártyapajtás, / törzsvendég a klubban, se szerkesztő úr többé nem vagyok / se vándor, / aki meredélyre kaptat se út, se cél – és költő sem vagyok, / csak ember, aki minden idegével / lágy takaró s melengető vacok után sír / és csak áll a nagy sötétben / s meztelenül / Isten előtt vacog” Uo., 67.

30 Kabdebó Lóránt, *Költészetbeli paradigmaváltás a húszas évek második felében*, in Uő., „A magyar költészet az én nyelvem beszél” (A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében), Argumentum, Bp., 1992, 28.

31 Vö. A késő modern poétika kapcsán Kulcsár Szabó Ernő így ír az *Én* integritásáról: „E klasszikus-modern előfeltevés azonban messzemenően dekonstruálódik az *Én* integritásértékeinek tarthatatlanná válásával, illetve azoknak az individuális tulajdonságjegyeknek a felszámolásával, amelyekre lényegében minden klasszikus-modern én-konceptió felépült.” Kulcsár Szabó Ernő, *Költészet és dialógus*. A lírai művek befogadásának kérdéséhez, in Uő., *A megértés alakzatai*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 39.

32 Dsida, *Nagycsütörtök*, i. m., 25.

33 „Az álmos úrben úgy úszik-lebeg / sok furcsa vers, / mint az ökörmýál udvarunkban, otthon, / ősz elején.” Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 57.

*„Mindjárt elnémulok, nem lesz akihez szóljak
s azt se mondhatom el, hogy nincs kihez szóljak,
s mire nyomdagépek méhéből életre edzve
ez a vajúdó vers világra jön,
csak üveges szemek bámulják mindenünnen:
Nem lesz, aki értse.”³⁴*

Az embertársak öntudatlan tengődése nemcsak a magányosság, a világban-egyedül-lét okozója, hanem egyúttal a meg-nem-értettség előidézője is, ami végeredményben a költészet funkcióvesztését is jelenti. Mindezzel a költészet, az írott szó éppen egyik legfontosabb tulajdonságát – a közlés, az átadás lehetőségét – veszti el.

A világra, a költői pozícióra és a költészetre való reflexiókkal párhuzamosan és ezek által az önmegismerés folyamata is zajlik, és az Énre tett reflexiók is a széttartás képzetét erősítik. Eleinte még megvan ugyan az Én egész-képzetének az ábrándja, mint az az *Árnyékok*³⁵ vagy *A tükör*³⁶ versekben megjelenik, de már eltűnik az Én széthullásának lehetősége is:

*„Talán görbetükör a tükör
s csak én látom nyílt, síma lapnak.
Talán holnapra összetörök
a lelke.”*

És ismételten előkerül a kétkedő kérdés: *„Valaha el lehet-e érni / a bús elérhetlent?”³⁷* A kételkedő kérdések továbbvezetik az Ént a megismerés útján, de ahogyan a világ megismerése is akadályokba ütközött, és végeredményben lehetetlenné vált, úgy az Én egységként való megtapasztalása sem sikerülhet. A világtól való teljes elszakadás nem működik,³⁸ mert az körülveszi az egyént, bezárva tartja, ahogyan ezt a *Lámpa körül* vagy a *Harminc év közelében* című versek bogárhasonlatai is szemléltetik. És ez a bezártság tovább erősíti az önmegismerés lehetetlenségét. Az Én Egységként való megtapasztalásának sikertelenségét hangsúlyozza az írásba, a nyelvbe, a költészetbe vetett hit megbicsaklása is, hiszen ezek mind az öndefiníció olyan alkotóelemei, melyek kiemelt jelentőséggel rendelkeznek az önmegismerés folyamatában. Az írás teremtő tevékenységként definiálható Dsida költészetében,³⁹ ahogyan az már a *Sorsokat írok* című versben a *Leselkedő magány* című kötet elején is egyértelművé válik, azonban később ennek teremtő ereje is megkérdőjeleződik.⁴⁰ Ahogyan a Kuncz Aladár emlékének szentelt *Szobor és drágakő* című versben már maga a nyelv az, ami nem akar engedelmeskedni mesterének, ami már nem

34 Uo., 60.

35 *„Mit akarsz ezzel a torz, / félig megvakult tükörrel? / S én vándorútamban mégis felmutatom, / ősbizalommal mégis dadogom: Ime én, ime te!”* Uo., 18.

36 *„De ma még belőle szikrázik / a zajgó, végtelen világ, – / egyszerre vetülnek a parányi csirák / s a robbanva zuhanó égitestek.”* Uo., 33.

37 Uo., 28. (*Olvadó jégvirág*)

38 *„– úgy vergődöm e sok tárgy szövevénye közt, / mint bogárka repes, zümmög az ördögi / pókháló sűrűjén, míglen a vérvó / véget ráteszi karmait.”* (*Harminc év közelében*) Dsida, *Angyalok...*, i. m., 57.

39 *„Havas mezőkre, vak ködök falára / sorsokat írok.”* Dsida, *Leselkedő...*, i. m., 10.

40 *„s a vonalak, miket felrajzoltam, / milyen eltűnő vonalak!”* (*Eltűnő vonalak*) Uo., 83.

képes befogni a tökéletest, nem képes leképezni az egységet.⁴¹ A cselekvés, a kísérletezés, ugyanakkor a sikertelenség felismerése, az egység folyamatos megkérdőjelezése – mely ellentétpárok mellé párhuzamként odaállíthatjuk a végtelenséggel szemben egyre inkább létrejövő végesség opozícióját – egyszerre van jelen Dsida fentebb említett szövegeiben, s így e két pólus amellett, hogy állandó feszültséget eredményez, dialogikus viszonyban áll egymással. Ha összevetjük ezt azzal, amit Kabdebó Lóránt ír a *Te meg a világ* kötet költőjéről,⁴² akkor Dsida lírájában is észlelhetjük a dialogicitás azon jegyeit, melyek Szabó Lőrinc költészetének és egyben a magyar lírának a megújítását, paradigmaváltását jelentették. „A paradigmaváltás lényege tehát nem tematikai, hanem szemlélettől ihletetten szerkezeti: a homógen versszemlélet dialogizálttá alakul át. A történelemben beteljesedő egy igazság helyébe az Egy igazságának története lép. A megformáltság eltűri, sőt kiváltja a hangnemi különbség egyszerre való jelenlétét, a pszichológiai és a logikai hangoltság egymást kiegészítő szervezőerejét.”⁴³

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk, hogy Dsida költészetében egy olyan létálapot képe bontakozik ki, melyben a világ alkotóelemeire hullott, s melynek egységben való ábrázolására a költő ugyan még próbálkozik, de már nem képes. Az így megismert világban pedig az egyén, az Én helyzete is bizonytalan, a támpontok elvesztése miatt a „hontalanság” állapotában található. És ez a hontalanság az Ént körülvevő, széteső és szét-tartó, összefoghatatlan világ részei eredményeként jön létre.⁴⁴ Dsida az *Angyalok citeráján* című kötet utolsó nagy ciklusában egy utolsó kísérletet tett arra, hogy mindazt, ami szét-hullott, egységben próbálja meg láttatni. A *Tükör előtt* ciklus egyszerre kíván lét- és költészetösszegző szintézis lenni, viszont úgy vélem, hogy ez csak a késő modernség poétikája felől tekinthető sikerültnek. Nem sikerül egyetlen versbe sűríteni a világot, a lét szét-tartó szálait nem lehet már összefogni. Külön versekben szintetizál, külön szól múlttól, költőről, költészetéről, szerelemről és magyarságról. Külön beszél mindarról, ami az emberi létezés egységét jelentette – de már nem egységben, mert az lehetetlenné vált. Pedig az igény, az egységben szemléltetés és láttatás intenciója – ahogyan az az egész költészetében – ott van az *Előre való beszéd* című versben is.⁴⁵ Az ókori görög költészet harmóniája utáni vágyakozás, az összhang illúziója jelenik meg, és az igény a méltóságteljes, egységet ábrázoló költemény megszületésére.⁴⁶ És nem véletlen az ehhez választott, olasz eredetű versforma sem, a stanza, mely méltóságteljes hömpölygésével, szigorúan megkötött formájával az

41 „érdes emberi nyelv sziklakemény, komor / őri rengetegét mint kalapáljam úgy, / hogy bár körvonalakban is / megjelenne finom zezzenetű szemed... [...] Cseng a kőalapács, serceg az ércfuró, / zúgva-zengve repül, pattan a törmelék [...] s egyre fogy, kicsinyül holt alakod meredt / márvány-terve, gigász oszlopa megreped, / kőforgácsra szakad minden anyag s romok / szennye közt maradok magam.” Dsida, *Nagycsütörtök*, i. m., 8.

42 Vö. „E dialógussal a költő létrehozta az önmegszólító versforma egy sajátos válfaját, melyben egyenlő eséllyel hagyja szóhoz jutni az önmegvalósításra törekvő és az ennek lehetetlenségét tudatosító szövegeket.” Kabdebó, i. m., 37.

43 Uo., 33–34.

44 Lásd Kulcsár Szabó Ernő jellemzését a lírai én szituáltságáról Szabó Lőrinc kapcsán: „A hangoltság diszharmoniója és a kompozíció egyneműségét fellazító közlésmód már ekkor olyan beszéd-szerűségnek állott a szolgálatában, amelyik poétikailag nem a metafizikai feleletre hivatott szubjektum önkifejezés-formájaként értette önmagát. Az öntanúsítás logikája mindinkább az átfoghatatlan, rendezhetetlen és főleg uralkodatlan szituáltság tudomásulvételével kapcsolódott össze.” Kulcsár Szabó Ernő, *Szabó Lőrinc*, in *Újraolvasó. Tanulmányok...*, i. m., 46.

45 „Olyan érettnék vágyom ezt a versem, / mint ízes alma szeptemberi fán” – indul a költemény, hogy aztán olyan műzsát vágyjon: „műzsát, kinek tengernyugalma, hellén / összhang ragyog a homlokán s a mellén.” Dsida, *Angyalok...*, i. m., 119.

46 „Lassan készülje el, szépséges, komoly / nagy költemény, magadat szövögetve, / soronkint nőve csak napon-ta, hogy / megfontoltan és bölcsen gazdagodj.” Uo., 142.

egységesség képzetét akarja erősíteni. A költészet számvetése is megtörténik a *Tarka-barka strófák* című költeményben, felsorolja az erdélyi irodalom letéteményeseit, de a vers vége nem tud egységbe fordulni, szembekerülnek egymással a különböző megszólalási módok, s a vers már nem tudja megragadni a lényegét.⁴⁷ A vers homogén volta Dsida utolsó kötetének e jelentős ciklusában látszik leginkább megbomlani, erőteljesen a többszólamúság felé nyitnak ezek a szövegek, s ezt csupán maga a forma látszik egyensúlyozni. A forma hangsúlyossá válása ismételtelen egybecseng azzal, amit Szabó Lőrinc lírai paradigmaváltásáról Kabdebó megállapít: „*A dialogizált hangoltságú vers szükségeli a szerkezeti biztosítást. A klasszikus modernségű vers idealizált centrális elve, az avantgarde úgynevezett formabontása ellenére meglévő célratörő lényegi linearitása biztosíthatta a vers homogenitását. A homogenitás megszűnté szükségessé tette, a különböző hangoltságú elemek poétikai kiegyenlítőjeként, de mégiscsak következmény gyanánt a szerkezet szerepének hangsúlyozását.*”⁴⁸ Ha ezen szempont figyelembevételével tekintünk a *Tükör előtt* ciklus verseire, akkor magát a ciklust is olyan formaként érthetjük, ami a széttartást hivatott egyben tartani. Mert ugyan nem minden szövegben érvényesül a dialogicitás poétikája, viszont a ciklust tekintve érzékelhető az a szándék, mely voltaképp egyben szerette volna tárgyalni a több versbe szorult identitás integráselemeit.

Míndezekekre tekintettel egyedül *A pántos kapukon túl* című költeményében dereng fel egy pillanatra a megnyugvás, az Egész képzete, ahol lét és költészet még egységbe tud fonódni, s ahol olyan költők várják, mint Arany és Kosztolányi. És hiába minden kísérlet, nem száll el „*a rémült sorsfelismerés*”, az Egész csak ábránd, mint ahogyan a *Tükör előtt* versében megfogalmazza: „*Szegény! Szegény! Ki eltört életét / épnek álmodja, míg tükörbe pillant.*”⁴⁹ A felismerés itt már végleges és visszafordíthatatlan:

„Az érett férfi búgó, tiszta moll
panaszát vágytam elzenélni, mintha
szeptember-este mély gordonka szól.
S mi lett belőle? Semmi. Szürke tinta.
Akad a toll, a ritmus zakatol
s a lendület is lanyharöptű hinta,
melyről leugrott már a fürge, víg
gyerek s most áróán leng egy ideig.”⁵⁰

Dsida költészetében a széttartó, egységbe már nem foglalható lét meg- és felismerése történik meg, mely összefonódik a költészet azon ábrándjának vagy mítoszának lebontásával is – az erre tett folyamatos kísérletek közben –, hogy a költemény Egészben, Egységben tudja láttatni a világot. És a szétbomlás folyamatának felismerése, ugyanakkor az ellene való megszólalás adja Dsida költészetének diszharmonikus csengését, egyúttal a lírai én széthulló identitását. „*Szabó Lőrinc – mint írja Kabdebó – arra törekszik, hogy tudomásul véve és megszenvedve a lemeztelenedést, a szereplehetőségek megszűnését, mégis megtartsa a személyiség megvalósításának igényét. (...) Nem tesz különbséget a reménytelen jelen és az azt felváltó, megváltoztatható, újfajta lehetőségeket ígérő jövő között, hanem a valóságélemzés negatív eredményét és a mégis vágyott lehetőségeket egyazon jelen időben szembesíti egymással. Így versében két*

47 „*Lantunk nyögesztő, félmázsás teher, mely / úgy zeng, mint jégzajlaskor a folyam / s nem pengi ki a habzó, fürge csermely / ezüstkövek közt zirrenő nesztét. / Pedig be szép a könnyű, halk beszéd!*” Uo., 149.

48 Kabdebó, i. m., 35.

49 Dsida, *Angyalok...*, i. m., 144.

50 Uo., 142.

szemlélet testesül meg: a kiteljesedni vágyó lázadóé, és ennek kudarcait figyelő, szkeptikus elemzőé. A személyiség épp ebben az egymásnak feszülő, egymást ellenpontozó, de ki is egészítő dialógusban látszólagos identitászavarban fogalmazódik meg.”⁵¹ Látható, hogy Dsida esetén nem ennyire egyértelmű a helyzet a dialogicitás poétikáját illetően, azonban kétségkívül megfigyelhetőek azok a jegyek, melyek már e költészetben lezajló, a Szabó Lőrincéhez hasonlítható változásokat jelzik. A szkeptikus megfigyelő és elemző hang jelenléte Dsidánál még nem olyan erőteljes, viszont a transzcendens iránti vágyakozás megfeleltethető annak a lázadó szólamnak, mely önmagát beteljesíteni kívánja.

Ha mindezek után megvizsgáljuk Dsida kortárs recepcióját, megfigyelhetjük, hogy a kötetei kapcsán született recenziókban a szerzők néhol értetlenségüknek is hangot adtak. Molter Károly a gondolat önfeladtságát és spontaneitását hiányolja, miközben felhívja a figyelmet a forma öncélúságának előfordulására.⁵² Ugyanakkor kritikai megjegyzései mellett megkísérli elhelyezni a fiatal költőt az erdélyi líra hagyományában – Olosz Lajoshoz hasonlítja –, és felismeri újszerűségét is. Szentimrei Jenő szintén az erdélyi költészet megújítóját látja Dsidában, miközben rámutat egy – véleményem szerint a későbbi recepcióban elhanyagolt mozzanatra – a reflexivitásra.⁵³ Gaál Gábor *Keleti Újságban* megjelent írása nem foglalkozik részletesen Dsida költészetének újszerűen ható formáival, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatal „poéta” egy új kor szülötte, s így új, az előző generációktól eltérő (világ)tapasztalatokkal rendelkezik.⁵⁴ Reményik Sándor valójában a második kötetéről szóló recenziójában bírálja az első kötetet, széttartó, a középpontot nélkülöző gondolatiságról⁵⁵ ír a *Leselkedő magány* kapcsán, főként ködösségről és homályról⁵⁶. Amit viszont kiemel – s ezt a legtöbb recenzens megteszi –, az Dsida egyre tökéletesebb formakezelése, s emellett már látni véli azt a központi magot – a múltra való figyelmeztetést, a transzszilvanizmus felvállalását –, ami az első kötetben még nem volt meg. Szintén a versek megformáltságára helyezi a hangsúlyt Szabédi László is, aki viszont azt is megjegyzi,

51 Kabdebó Lóránt, *A dialogikus poétikai paradigma nagy pillanata: Szabó Lőrinc személyiséglátomása* (Te meg a világ), Uó., i. m., 36–37.

52 „Azonban majd valamennyi versében érzik még, hogy saját személyisége törvényét többször alárendeli a nyelv eltanult és nagyon tisztelt alkotmányának, a szókötés és gondolatjáték bravúrja fontosabb még neki, mint lírai igaza s a pillanatnyi önfeladtság. Általában hiányzik Dsidánál a spontaneitás, a nem-bánom, rendesen melodikus lemondással vagy színesen elkészített tartalommal helyettesíti, illetve szorítja vissza a költészet elementáris műzsáját. Dsida nem mer még igazi költő lenni, egyelőre csak akar és néha tud már az lenni.” Molter Károly, *Leselkedő magány*, in *Dsida Jenő-émlékkönyv*, szerk. Pomogáts Béla, Budapest, Lucidus Kiadó, 2007, 247.

53 „Dsida nem a pacsirta-költők közül való. Hajlamosabb a refleksióra, a gondolati elmélyedésre. De ezen a vonalon is nagy kitérülések állhatnak még előtte, mert egészen és önzetlenül költő tud és akar lenni. Költő és semmi más. Refleksióváltása benne az a mélyebb erdélyi szín, mely tompa és lemondó fényvel ottragyog minden erdélyi alkotáson, amely igazán és mélyen erdélyi.” Szentimrei Jenő, *Leselkedő magány*, in Uo., 244.

54 „Hogy úgy mondjam, a sorok mögött az az új emberfajta beszél, amelyik a mai európai szituációkat, földiekben és lelkieken, készen és olyannak találta, amilyennek az öregebbek sohasem hitték, hogy leszen földiekkel és szellemiekkel.” Gaál Gábor, *A husz éves poéta*, in *Keleti Újság*, 1928, XI., 97. sz., 7.

55 „Ezek a motívumok azonban rendesen csak nehezen voltak kihámozhatók Dsida régebbi verseiből. Nem volt azoknak a verseknek szilárd, konkrét magja, vagy nagyon kicsi.” Reményik Sándor, *Nagycsütörtök*, in *Dsida Jenő...*, i. m., 249.

56 „Mélyen jellemző régebbi költészetére ez a hirtelen jött, gazdátlan és összefüggéstelen kép.” Uo.

hogy Dsida meglehetősen eltávolodik az őt körülvevő valóságtól, és saját világot teremt.⁵⁷ Talán a legtöbbet mondó írás, Rónay György a *Vigiliában* megjelenő tanulmánya, melyben a szerző Dsida a transzcendens világ felé fordulását menekülésként, ellenpólusként értékeli: nosztalgiaként „*az elveszített Éden után, talán a ködös ifjúság értő, fáradt »leselkedő magánya« után.*”⁵⁸ Rónay később így fogalmaz Dsida oly sokat emlegetett katolicizmusáról: „*De ez a hitvalló katolicizmus is a játék álcáiba öltözött, parafrázisokba és stílusutáztatokba, gyermekieskedő gagyogásokba. S ami katolikus, nem ezekben a félresikerült, mesterkélt, rossz versekben nyilatkozik meg, hanem egész lírája »irracionalitásában«, a forma fényes, vörösmartyas, de lányosabb lejtésében és párák »emanációjában«, amelyben a szavakkal el nem mondhatót közli a zene áramlásával.*”⁵⁹ Végül a recenzens azon véleményének is hangot ad, miszerint Dsida a *Nagycsütörtök* című kötet megjelenése után már nem találja saját hangját, nem tud továbblépni az addig elértékhez képest: „*...a versek megtörnek, ellaposulnak, céltalanul tekeregnek; a későbbi elmélet igazolja őket, de ebben az esetben téves az elmélet, mert a versek nem jók. Dsida a Nagycsütörtök óta, ki tudja miért, hanyatlott kisebb költeményeiben, nem került az olcsó megoldásokat, néha még giccses is.*”⁶⁰

A korabeli recepció áttekintése jól mutatja, hogy Dsida költészete kapcsán a recenzensek – a pozitívumok kiemelése mellett – értetlenségüknek is hangot adtak. Minden recenzens kiemelte bravúros formakezelését, rímtechnikáját, s emellett fontos szerephez jutott a versek transzcendens élménye és a hol felfedezett, hol hiányolt transzszilvanizmus. Egy olyan elváráshorizont körvonalazódik, mely a fiatal költőt mindenképpen az erdélyi líra hagyományában kívánta elhelyezni, s már csak ebből kifolyólag is fel kívánta mutatni költészetében a kisebbségi sorsra való reflexiókat, az erdélyiség – az erdélyi gondolat – felvállalását. A fentebb felsorolt jegyek alapján értékelt a kritika Dsida költészetét, viszont úgy vélem, érdemes odafigyelni a felbukkanó, kritikussabb hangokra, mindarra, ami a recenzensekben a diszharmonia, a széttartás érzetét keltette, és ami vélhetőleg túllépte a kortárs horizont elvárásait. Reményik Sándor írásában – a *Leselkedő magány* című kötetre utalva – így fogalmaz: „*Nem volt azoknak a verseknek szilárd, konkrét magja, vagy nagyon kicsi.*” A kritikus éppen azt az egységet, központi rendezőelvet hiányolja, ami a Dsida költészetében körvonalazott léttapasztalat fényében nem is jöhetett létre. Itt érdemes Gaál Gábor a *Keleti Újságban* megjelent cikkéhez is visszatérni, hiszen ebben a szerző olyasvalamire hívja fel a figyelmet, amire a többi recenzens és kritikus nem figyelmeztetett. Arra a nem elhanyagolható tényre, hogy Dsida generációja számára a valóság olyan adottságokkal rendelkezik,⁶¹ amelyet az előző író-, költőgenerációk egy változás eredményeként látnak: Dsidának pedig mindez jelenti az origót, a kiindulási pontot. És Gaál Gábor írásában többször is összehasonlítja e két generáció léttapasztalatát: „*Számukra a száguldó és bomlott világnézetek, a váltakozó és tarka politikai rendszerek, a kisebbségi sors s a nagy háború utáni százcú nyomor, a le[l]ki dezintellektualizálódás és gépműveltség és minden egyéb, ami a kor tünete, egytől egyig adott és itt*

57 „*Ez a nyelv nem rajzol híven egy őt szülő világot, hanem maga szül új világot imaginárius távlatokban. [...] És föltétlen művész, míg nyelve szülte problémáinak körén belül marad. S ezzel képessége határait is megoontuk. Mert bámulatosan félszeg, amikor a világ harmincmillió munkanélkülijéről kényszerít szeme elé látomást. Amikor kollektív váddá teszi a szálkát, ami egy proletár asszonynak surlás közben a kezébe ment, az ember kábán kérdi: vajjon a költő együttérezni akar-e a nyomorultak hadával, vagy kényelmesen magaslatról frivol tréfát űz velük?*” Szabédi László, *Nagycsütörtök*, in Uo., 254.

58 Uo., 259.

59 Uo., 259–260.

60 Uo., 260.

61 „*Az ő tudatuk, idegzetük és lelkük mögül hiányzik az öregebbek Békekor mágiája, bennük csak a már felrázott és felgyulladt idők, a mai Jelenkor áll ijesztő obeliszkjeivel.*” Gaál, i.m., 7.

talált természetes valóság, amiben jól rosszul, de odahaza érzi magát, anélkül a hontalanság nélkül, mely az öregebbeket mind betölti...”.⁶² Az alapvető különbség a két generáció világtapasztalatában a változáshoz való viszonyulás. Az idősebbek számára, Aprilynak, Reményiknek, Kós Károlynak vagy Berdének, a saját jelen megtapasztalása egy folyamatos és elkerülhetetlen összehasonlításban létezik: a múlt és jelen állandó összevetésében. Egyfajta utániség léttapasztalata ez, melyben egyszerre kap helyet – Reményik szavával – a „*Békekor mágiája*”, a változás megélése és a szétbomló, a múlt adottságait eltüntető jelen megtapasztalása. Az új generáció számára a múlt nem saját tapasztalat, hanem csupán egy mítosz, melyhez valamilyen módon viszonyulni kell, s így nincs meg a változás megtapasztalásának élménye sem; ami van, az a jelen, mely úgy adott, hogy nincs meg az összehasonlítási lehetőség. Térjünk vissza Gaál Gábor fentebb idézett cikkérszletének utolsó gondolatához, mely szerint az adott kor Dsida generációja számára „itt talált természetes valóság, amiben jól rosszul, de odahaza érzi magát, anélkül a hontalanság nélkül, mely az öregebbeket mind betölti...”. A két kulcsfogalom: „odahaza” és „hontalanság”. Gaál szerint az idősebb generáció számára e két fogalom dichotómiájában létezik a jelen tapasztalata, míg a fiatalabbak számára már e kettősség nem léttapasztalat, s számukra csak az „odahaza” jelene adott. Jól látható a kritikus megfogalmazásán, amint a változás tapasztalata felől állítja fel ezt a dichotómiát, s ebben helyezi el az idősebb és fiatalabb generációkat. Azonban itt érdemes figyelni arra, ahogyan Gaál Gábor a kor tüneteit az idézett szövegben leírja. Mindez a változás megtapasztalása nélkül is Dsida jelenének „természetes valóság”-át adja, mely – mint láttuk – a „haza elvesztésének” élménye nélkül is a hontalanság, az identitásvesztés léttapasztalathoz vezet. Értelmezőként ebből a pontból tettük fel kérdéseinket Dsida költészetének, s úgy vélem, hogy nem Dsida irodalomtörténetileg már megszilárdult jelenségével találtuk szembe magunkat, mely túlnyomó részt a transzszilvanizmus és a vallásosság felől determinált, hanem olyan általános, az emberi és költői létre vonatkozó és léttel kapcsolatos válaszokat is kaptunk, melyek túlmutathatnak az „odahaza” és „hontalanság” fogalmak regionális dichotómiájának megkötő dilemmáján, és felmutatták Dsida költészetének a késő modernség poétikája felé nyitó jegyeit.

62 Uo.